

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/134-145>

УДК (UDC) 930.2 : [329.15.078.17 : 81'373.21] (477.6/.7)

DECONSTRUCTION OF HISTORICAL NAMES AS A TOOL FOR THE RESTORATION OF CULTURAL MEMORY

Olha Boiko*

Abstract

The study aims to provide a comprehensive analysis of the socio-cultural, political, and legal mechanisms, challenges, and significance of retoponymization (the return of authentic historical names) in Southern Ukraine. The main goal is to reveal the potential of restoring historical toponyms as an effective tool for eliminating the long-term colonial legacy of the Russian Empire and the Soviet totalitarian regime, as well as consolidating the collective memory of Ukrainian society in the context of the contemporary ongoing war.

The research methodology. The theoretical and methodological framework of the research is built at the interdisciplinary intersection of postcolonial studies and the sociology of collective memory (memory studies). The study integrates Edward Said's concept of «imaginative geography» to deconstruct colonial myths about a «civilizational vacuum», Gayatri Spivak's approach regarding «giving voice back to the subaltern», to comprehend the agency of indigenous and colonized communities, and Pierre Nora's concept of «places of memory» (lieux de mémoire) to analyze the regeneration of local identity at the micro-level. Comparative-historical, source-studying, and systemic-structural methods were applied.

Scientific Novelty: for the first time, this article provides a comprehensive analysis of retoponymization processes not merely as a technical administrative act, but as a dual instrument for the decolonization of symbolic space – simultaneously dismantling imperial narratives and sustaining restored local «places of memory» under the conditions of modern military and informational aggression of the Russian Federation. Using specific micro-cases from the Zaporizhzhia and Kherson regions, the study details the specific features of regenerating the Cossack code and presents the first systemic justification for the mandatory decolonization of the Turkic (Crimean Tatar and Nogai) layer of the Azov region as a vital factor of national security.

Conclusions. It is proven that the return of historical names in Southern Ukraine goes far beyond technical administration and represents a fundamental mnemonic practice. Imperial and Soviet oykonims artificially constructed the colonial myth of «Novorossiya». The scientific audit of urban and rural spaces (specifically the cities of Zaporizhzhia, Orikhiv, and the communities of the Inhulets River basin) brought to light powerful early modern layers of Ukrainian Cossack development hidden beneath the colonial toponymic gloss. The restoration of the Turkic names of the Azov region is of particular importance, as it shatters the illusion of a «monolithically Russian South» and demonstrates the polyphonic architecture of national memory. In wartime conditions, retoponymization serves as an instrument of cognitive self-defence and delimitation of the symbolic borders of a sovereign state.

Keywords: decolonization, retoponymization, places of memory, imaginative geography, Southern Ukraine, oikonym, collective memory

* Assistant of the Department of Source Studies and Social Communications, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine. E-mail: oli4kaboyko@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7217-1704>

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНИХ НАЗВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

Ольга Бойко*

Анотація

Мета роботи. Дослідження спрямоване на комплексний аналіз соціокультурних та політико-правових механізмів, викликів і значення ретопонімізації (повернення автентичних історичних назв) на теренах Південної України. Головною метою є розкриття потенціалу відновлення історичної топонімії як дієвого інструменту ліквідації тривалої колоніальної спадщини Російської імперії та радянського тоталітарного режиму, а також консолідації колективної пам'яті українського суспільства в умовах сучасної війни.

Методологія дослідження. Теоретико-методологічний каркас наукової роботи вибудовано на міждисциплінарному перетині постколоніальних студій та соціології колективної пам'яті (memory studies). У дослідженні інтегровано концепцію «імажинативної географії» Е. Саїда для деконструкції імперських міфів про «цивілізаційний вакуум», підхід Г. Співак щодо «повернення права голосу пригніченому (subaltern)» для осмислення суб'єктності автохтонних громад, а також концепцію «місць пам'яті» (lieux de mémoire) П. Нора для аналізу регенерації локальної ідентичності на мікрорівні. Застосовано порівняльно-історичний, джерелознавчий та системно-структурний методи.

Наукова новизна. У статті вперше здійснено комплексний аналіз процесів ретопонімізації не як технічного акту, а як подвійного інструменту деколонізації символічного простору – одночасної руйнації колоніальних наративів та утримання відновлених локальних «місць пам'яті» в умовах сучасної мілітарної та інформаційної агресії РФ. На прикладі конкретних мікрокейсів Запорізької та Херсонської областей деталізовано специфіку регенерації козацького коду та вперше системно обґрунтовано обов'язковість деколонізації тюркського (кримськотатарського й ногайського) пласту Приазов'я як фактора національної безпеки.

Висновки. Доведено, що повернення історичних назв на Півдні України виходить за межі адміністрування і є фундаментальною мнемонічною практикою. Імперські та радянські ойконіми штучно конструювали колоніальний міф про «новоросію». Науковий аудит міських і сільських просторів (зокрема міст Запоріжжя, Оріхова та громад басейну річки Інгулець) унаочнив під топонімічним глянцем потужні ранньомодерні пласти українського козацького освоєння. Особливе значення має відновлення тюркських назв Приазов'я, що руйнує ілюзію «російського Півдня» та демонструє поліфонічну архітектуру національної пам'яті. В умовах війни ретопонімізація є інструментом когнітивного самозахисту та делімітації символічних кордонів суверенної держави.

Ключові слова: деколонізація, ретопонімізація, місця пам'яті, імажинативна географія, Південна Україна, ойконіми, колективна пам'ять

Цитування: Бойко, О. (2026). Деконструкція історичних назв як інструмент відновлення культурної пам'яті. *Консенсус*, 3, 134–145. <https://doi.org/10.3110/consensus/2026-03/134-145>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/243>

* асистент кафедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій, Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна. Е-mail: oli4kaboyko@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7217-1704>

Постановка проблеми. Процеси деколонізації, що активно відбуваються в Україні, вимагають кардинального переосмислення символічного простору. Адже протягом століть імперський, а згодом радянський режими застосовували стратегію топонімічного маркування території Південної України. Через масові перейменування, ліквідацію автентичних козацьких, кримськотатарських, ногайських та європейських назв конструювався колоніальний міф про «новоросію» – буцімто «дике, пустельне поле», яке набуло цивілізаційного статусу лише з приходом Російської імперії. Сьогодні, у контексті реалізації Закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів», повернення історичних назв (ретопонімізація) виходить за межі суто технічного адміністрування. Це фундаментальний антропологічний та соціокультурний процес деконструкції імперських наративів. Повернення питомих імен географічним об'єктам є інструментом відновлення суб'єктності локальних громад, регенерації їхньої історичної пам'яті та інтеграції Півдня в єдиний загальноукраїнський та ширший європейський цивілізаційний простір.

Історіографія проблеми. Теоретична база для дослідження топонімічного простору як інструменту влади та ідеологічного маркування закладена у працях класиків постколоніальних та меморіальних студій. Окрім фундаментальних концепцій імажинативної географії Едварда Саїда¹ та «місць пам'яті» П'єра Нора², важливе значення для розуміння символічного привласнення територій мають роботи Анрі Лефевра (соціальне конструювання простору) та концепція «топонімічного насильства» Джерарда Тола. Питання того, як колоніальні метанаративи витісняють локальну ідентичність і як перейменування функціонують у процесах націєтворення, ґрунтовно досліджували західні соціолінгвісти та географи, зокрема Маоц Азаріяху та Рубен Роуз-Редвуд, які класифікували міську топоніміку як динамічний політичний текст.

В українському науковому дискурсі осмислення політики пам'яті, деколонізації та деколонізації символічного ландшафту набуло системного характеру після 2014 р. Методологічні та світоглядні аспекти очищення публічного простору від імперських маркерів досліджують такі науковці, як Георгій Касьянов³, Олександр Гриценко⁴ (аналіз дерадянзації та дерусифікації культури). Особливу увагу лінгвістичному й семантичному виміру ретопонімізації приділяють Лариса Масенко та Віктор Брехуненко⁵, які фокусуються на деконструкції російських історичних міфів в українському гуманітарному просторі. Діяльність Українського інституту

¹ Саїд Е. Орієнталізм. (Пер. з англ. В. Шовкун) Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.

² Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять (пер. із фр. Андрія Рєпи). Київ: Кліо, 2014. 265 с.

³ Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.

⁴ Гриценко О. Деколонізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.

⁵ Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ, 2017. 280 с.

національної пам'яті (зокрема праці за редакцією Антона Дробовича, дослідження Марії Тахтаулової⁶ та Ігоря Кочергіна) забезпечує деколонізаційні процеси важливою емпіричною та джерелознавчою базою, аналізуючи когнітивні й юридичні виклики ретопонімізації.

Регіональний вимір деколонізації, зокрема специфіка Південної України та відновлення тюркського пласту Приазов'я, є предметом дискусій у роботах локальних істориків та кримськотатарських дослідників. Історіографічний аудит козацького минулого Степової України та спростування міфу про «новоросію» представлені у працях аналітиків Запорізької наукової школи (зокрема Анатолія Бойка, Федора Турченка⁷) та херсонських дослідників. Водночас специфіку трагічної долі кримськотатарської та ногайської топонімії Приазов'я, а також правові та соціокультурні аспекти повернення прав корінним народам вивчають Гульнара Бекірова⁸, Мартін-Олександр Кислий та Ельведін Чубаров⁹. Попри наявність цих вагомих напрацювань, комплексний аналіз ретопонімізації як подвійного інструменту – деконструкції імажинативної географії імперії та одночасного утримання відновлених локальних «місць пам'яті» на прикладі конкретних мікрокейсів Запорізької та Херсонської областей в умовах сучасної війни – досі потребує цілісного наукового узагальнення.

Мета роботи – проаналізувати механізми, виклики та соціокультурне значення повернення історичних назв на Півдні України як чинника подолання колоніальної спадщини та консолідації колективної пам'яті.

Для досягнення поставленої мети та вирішення дослідницьких запитань у статті визначено такі завдання, як порівняти механізми імперського і радянського топонімічного маркування простору Південної України з визначенням того, як штучні ойконіми та урбаноніми конструювали колоніальний міф про «новоросію» та «цивілізаційний вакуум» доперехідної доби; проаналізувати соціокультурний потенціал ретопонімізації як інструменту регенерації локальної пам'яті на рівні міських та сільських громад Запорізької та Херсонської областей із розкриттям ролі історичних назв як відновлених «місць пам'яті»; виявити та систематизувати специфіку деколонізації тюркського пласту Приазов'я з обґрунтуванням значення відновлення кримськотатарських та ногайських ойконімів як практики повернення суб'єктності корінним народам та інструменту когнітивного самозахисту України в умовах сучасної інформаційної та мілітарної агресії.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи процеси ретопонімізації варто

⁶ Тахтаулова М. Топоніміка пострадянського міста: на шляху до декомунізації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. Budapest*, 2015. III (11). Issue 67. P. 36–39.

⁷ Турченко Ф. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. НАН України, Інститут історії України. Київ: 2015. 165 с.

⁸ Бекірова Г. Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки). Нарис політичної історії. Київ: КРИТИКА, 2017. 488 с.

⁹ Чубаров Е. Курултай кримськотатарського народу: витоки і скликання національного з'їзду. *Меджліс кримськотатарського народу*. Офіційний сайт. 2011. URL: <http://qtm.org.ua/загальна-інформація-про-курултай> (дата звернення: 14.06.2026).

інтегрувати методологічний інструментарій постколоніальних студій та соціології пам'яті для їхнього комплексного аналізу. Тож, спочатку необхідно відзначити теоретичний підхід Едварда Саїда¹⁰, зокрема його концепція «імажинативної (уявної) географії». Ця теорія дозволяє пояснити, як імперський центр конструював образ українського Півдня як «чужого», «екзотичного» або «порожнього» простору, що потребує зовнішнього освоєння та найменування. У цьому контексті тотальна імперська та радянська топонімічна експансія на українському Півдні (заміна автентичних козацьких, кримськотатарських чи ногайських назв на штучні класицистичні або пролетарські ойконіми, на кшталт Катеринослав, Ольвіополь, Тирасполь) виступала технологією географічного насильства. Вона стирала попередні соціокультурні пласти, перетворюючи реальний простір на ідеологічний конструкт імперії.

Використання інструментарію постколоніальної теорії дозволяє вийти за межі суто лінгвістичного чи адміністративного підходу й проаналізувати сучасну ретопонімізацію не як механічну заміну одних номенклатурних одиниць іншими, а як глибинний практикум відновлення історичної справедливості. У цьому контексті повернення питомих географічних назв постає як деколонізаційний процес «повернення права голосу колонізованому» (*subaltern*) у термінах Гаятрі Співак¹¹. Протягом століть імперський наратив позбавляв автохтонні спільноти Півдня України можливості самостійно маркувати й описувати свій життєвий простір, приречуючи їх на символічну німоту та змушуючи розмовляти мовою метрополії. Відтак, актуалізація доімперського топонімічного ландшафту докорінно змінює цю ієрархію владних відносин: вона долає інтелектуальне відчуження територій, руйнує монополію колонізатора на істину й повертає локальній історії її власне, автентичне й невикривлене звучання, трансформуючи колишній субалтерний суб'єкт на повноправного творця національного історичного дискурсу.

Також, урбаноніми та топоніми в контексті нашого дослідження розглядаються як «місця пам'яті» (*lieux de mémoire*) за концепцією П'єра Нора¹². Оскільки жива, спонтанна пам'ять (*milieux de mémoire*) під впливом колоніальних трансформацій була деформована або перервана, історичні назви стають тими штучними вузликами, кристалами, навколо яких акумулюється колективна пам'ять спільноти.

Тож, теоретико-методологічний каркас цього дослідження вибудовано на перетині постколоніальних студій та соціології колективної пам'яті (*memory studies*), що дозволяє комплексно проаналізувати ретопонімізацію як праксис деколонізації соціокультурного простору Південної України. Синтез цих підходів забезпечує подвійну оптику дослідження: з одного боку, деконструкцію механізмів імперського відчуження територій, з іншого – обґрунтування інструментів закріплення

¹⁰ Саїд Е. Орієнталізм. (Пер. з англ. В. Шовкун) Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.

¹¹ Співак Г. Чи може підпорядковане промовляти? *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів, 2001. С. 714–718.

¹² Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять (пер. із фр. Андрія Рєпи). Київ: Кліо, 2014. 265 с.

відновленої історичної суб'єктності локальних громад. Історичні назви міст, сіл та урбанонімів у структурі нашого дослідження розглядаються як такі регенеровані «місця пам'яті» – символічні й водночас матеріальні кристали, навколо яких акумулюється колективна пам'ять спільноти. Повернення питомого імені географічному об'єкту запускає процес деархівації витісненого минулого: назва стає тригером для актуалізації локальних наративів і точкою зборки нової соціокультурної ідентичності. Таким чином, ретопонімізація постає не просто лінгвістичним актом, а фундаментальною мнемонічною практикою, що фіксує та утримує результати деколонізації в повсякденному просторі й свідомості громадян.

Окресливши теоретичні методи дослідження, вважаємо за доцільне звернутися до аналізу практичних кейсів ретопонімізації урбаністичного простору Запоріжжя та Херсонщини. Адже, процес деколонізації міського простору Запорізької та Херсонської областей вимагає радикального перегляду імперської хронології та топонімічної номенклатури, яка тривалий час слугувала інструментом історичної амнезії. У межах імперського ідеологічного дискурсу виникнення міст на Півдні України традиційно пов'язувалося винятково з епохою Катерини II, Григорія Потьомкіна чи пізніших радянських функціонерів. Таке лінійне конструювання історії штучно обривало зв'язок регіону з його доімперським минулим. Урбаноніми та ойконіми виконували роль маркерів, які закріплювали міф про цивілізаційну місію метрополії у «дикому полі». Повернення міським просторам їхнього автентичного історичного коріння, що виходить із козацьких зимівників, паланок та промислових поселень, постає як акт відновлення соціокультурної суб'єктності українського Півдня.

У контексті теоретичної концепції «імажинативної географії» Е. Саїда, штучне нав'язування імперських назв великим поселенням регіону було класичним прикладом географічного насильства. Заміна локальних назв на класицистичні чи мілітарно-адміністративні найменування (на кшталт Олександрівськ чи пізніші радянські трансформації) мала на меті ментально відчужити простір у автохтонного населення. Імперія прагнула створити ілюзію, що до її приходу тут існував топонімічний вакуум. Сучасна ретопонімізація таких міст, як Оріхів на Запоріжжі чи низки урбаністичних центрів Херсонщини, демонструє деконструкцію цієї уявної географії. Вона унаочнює, що під шаром колоніального номенклатурного глянцю завжди ховався потужний пласт українського козацького освоєння, представлений зимівниками Кальміуської, Самарської чи Прогноївської паланок.

Яскравим прикладом такої регенерації є місто Оріхів, чия офіційна історіографія тривалий час перебувала в полоні міфу. За ним заснування міста відбулось наприкінці 18 ст. за розпорядженням царської адміністрації. Проте деколонізаційний аудит міського простору доводить, що урбаністичне ядро Оріхова сформувалося навколо козацьких поселень та зимівників Ногайського шляху, які існували задовго до появи перших російських залог. Сучасний Оріхів, що зазнав руйнувань унаслідок новітньої російської агресії, переосмислює свій символічний простір не просто через зміну назв вулиць, а через повернення до козацького коду

стійкості¹³. Включення до міського ландшафту імен козацьких старшин, полковників та історичних топонімів замість імперських генералів руйнує спадкоємність російського мілітарного наративу.

Застосовуючи методологію П. Нора, змінені міські назви та переформатовані публічні простори Оріхова, Гуляйполя чи Берислава слід розглядати як новостворені або реанімовані «місця пам'яті». Колоніальний урбанонімічний ландшафт функціонував як мережа ідеологічних репрезентацій, що змушували містян щодня відтворювати лояльність до імперського центру через назви площ та проспектів. Повернення до автохтонних історичних джерел перетворює назву міста чи його центральної магістралі на мнемонічний кристал. Навколо нього акумулюється жива пам'ять про козацьку вольницю, ранньомодерне самоврядування та опір імперському поглинанню. Міський простір перестає бути німим транслятором чужої волі й стає активним суб'єктом формування громадянської ідентичності.

Процес ретопонімізації та деколонізації безпосередньо в міському просторі Запоріжжя яскраво ілюструє демонтаж радянсько-імперського ідеологічного каркаса через повернення локальних історичних контекстів. Важливим кроком у цьому напрямі стало перейменування центральних артерій та площ міста, які тривалий час закріплювали наратив російського мілітаризму. Зокрема, перейменування площі Пушкіна на майдан Вернадського не просто усунуло маркер «великої російської культури», а повернуло в публічний простір ім'я видатного вченого, першого президента Української академії наук, чия діяльність була безпосередньо пов'язана з українським інтелектуальним відродженням. Аналогічну деконструкцію імперського міфу демонструє перейменування вулиці Волгоградської на вулицю Володимира Грищенка – відомого запорізького краєзнавця та дослідника козацтва, що символізує символічний перехід від нав'язаних радянських географічних орієнтирів до вшанування постатей, які присвятили життя розкриттю автентичної історії краю.

Особливого значення в контексті відновлення козацького коду Запоріжжя набула ретопонімізація об'єктів, пов'язаних із радянським військовим пантеоном. Так, вулиця Лермонтова була перейменована на вулицю В'ячеслава Зайцева – запорізького історика, археолога, дослідника козацької старовини та кіборга, який загинув у бою за Україну¹⁴. Крім того, перейменування вулиці Російської на вулицю Запорозького козацтва, а також очищення карти від імен радянських маршалів на користь козацьких полковників та гетьманів остаточно руйнує монолітний радянський міф про Пролетарське Запоріжжя, конструюючи натомість модерну, національно зорієнтовану ідентичність великого індустріального центру.

Зрештою, ретопонімізація урбаністичного простору Запоріжжя та Херсонщини виявляє серйозний соціокультурний виклик – необхідність подолання інерції мислення частини міських громад, що десятиліттями перебували під впливом

¹³ Їх іменами названо вулиці та провулки м. Оріхова. *Оріхівська публічна бібліотека*. URL: <https://orehovbiblio.blogspot.com/2016/12/Novi-vulitci-mista-Orihova.html> (дата звернення: 14.06.2026)

¹⁴ Як та чому перейменовують вулиці у Запоріжжі. *Новини Запоріжжя – сайт Запорозька Січ*. URL: <https://sich.zp.ua/yak-ta-chomu-pereymenovuyut-vulici-u-zap> (дата звернення: 14.06.2026)

радянсько-імперських міфів про «спільне минуле». Дискусії навколо повернення історичних назв чи відмови від маркерів «великої російської культури» в містах Півдня маркують лінію розлому між колоніальним минулим і суверенним майбутнім. Наукове обґрунтування спадкоємності між сучасними містами та козацькими зимівниками дає громадам легітимну зброю для самозахисту в когнітивній війні. Таким чином, деколонізація міської топонімії на Півдні України завершує процес символічного повернення регіону з геополітичної орбіти «новоросії» до суверенного загальноукраїнського та європейського цивілізаційного контексту.

У контексті вищезазначеного особливого значення набуває питання про локальні «місця пам'яті», а саме мікротопоніміка та відновлення ідентичності сільських громад Півдня. Деколонізаційні процеси в сільській місцевості Південної України мають свою унікальну специфіку, відмінну від урбаністичних центрів, оскільки саме аграрний простір зазнав найбільш агресивного символічного переписування. За часів Російської імперії дрібні населені пункти, хутори та козацькі зимівники вздовж ключових водних артерій Херсонщини масово перейменовувалися за двома основними моделями: імперсько-родовою (на честь чиновників, фаворитів та поміщиків) або квазірелігійною (Архангельське, Благовіщенка, Покровське). Ця стратегія мала на меті сакралізувати імперську присутність і легітимізувати колоніальне захоплення земель через релігійний та адміністративний дискурс. Сучасна ретопонімізація на рівні сільських громад – це не просто зміна адмінзнаків, а спроба віднайти та реанімувати автентичний локальний наратив, який десятиліттями штучно утримувався в стані анабіозу.

У контексті методології П. Нора, колоніальні назви сіл функціонували як нав'язані ззовні, штучні «місця пам'яті», покликані розірвати зв'язок селян із первинним соціокультурним ландшафтом. Коли природне середовище проживання спільноти позбавлялося свого питомого імені, відбувалася деформація колективної пам'яті поколінь¹⁵. Натомість сучасне повернення історичних назв сільським поселенням у басейні річки Інгулець виступає як прояв мнемонічної реабілітації. Історичний топонім, повертаючись у повсякденне вживання мешканців, стає символічним кристалом, який запускає процес деархівації витісненого минулого, повертаючи громаді відчуття тривалості її перебування на цій землі задовго до появи перших царських колоністів.

Яскравим прикладом такої ретопонімізації є селище Архангельське на Херсонщині, чий топонімічний ландшафт тривалий час маскував доімперське минуле краю. Російська колоніальна адміністрація через надання поселенню релігійного імені намагалася стерти з пам'яті зв'язок цієї локації з козацькою гідронімікою та інфраструктурою Інгульської паланки Вольностей Війська Запорозького Низового¹⁶. Повернення до автохтонних номінацій у цьому мікрорегіоні демонструє, як географічні назви, прив'язані до місцевої природи,

¹⁵ Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять (пер. із фр. Андрія Репи). Київ: Кліо, 2014. 265 с.

¹⁶ Тахтаулова М. Топоніміка пострадянського міста: на шляху до деколонізації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. Budapest*, 2015. III (11). Issue 67. P. 36–39.

рельєсу та козацького побуту, відновлюють зруйновану екологію пам'яті. Селяни перестають бути нащадками «кріпаків-переселенців» у межах імперського міфу, а усвідомлюють себе спадкоємцями вільних громад ранньомодерної доби.

Процес деколонізації сільської мікротопонімії тісно пов'язаний із регенерацією локальної ідентичності, яка на Півдні України тривалий час маркувалася як «русифікована» або «позаісторична». Імперський центр конструював образ південного селянства як пасивного об'єкта цивілізаційної діяльності метрополії. Використання постколоніальної оптики Е. Саїда дозволяє побачити, що повернення питомих козацьких та автохтонних назв малим селам руйнує колоніальну бінарну опозицію «культурний імперський центр – відстала окраїна»¹⁷. Локальна топоніміка повертає сільським громадам втрачену суб'єктність, демонструючи, що саме вони є первинними творцями культурного ландшафту Причорномор'я та Наддніпрянщини.

Водночас ретопонімізація на мікрорівні стикається з викликом соціокультурної ностальгії та побутового консерватизму, які часто підживлюються пострадянськими ментальними травмами. Для багатьох мешканців сільських громад звична радянська чи імперська назва асоціювалася не з ідеологією, а з простором особистої біографії та дитинства. Тому успішне повернення історичних імен потребує потужного освітнього та наукового супроводу, де кожна зміна таблички аргументується розкриттям архівної карти, лінгвістичним аналізом та популяризацією локальних хронік. Тільки через перетворення топоніма на живий елемент локальної гордості деколонізація сільського простору Півдня України стає незворотною, перетворюючи колишні зони колоніального маркування на форпости української культурної пам'яті.

Науковий інтерес у межах досліджуваної проблематики викликає також тюркський пласт Приазов'я, у контексті деколонізації як повернення голосу корінним народам. Адже найбільш глибоким, травмованим і водночас найменш осмисленим рівнем деколонізації топонімічного ландшафту Південної України є тюркський (кримськотатарський та ногайський) простір, що зосереджений переважно в регіоні Приазов'я. Російська імперська влада після анексії Кримського ханату наприкінці 18 ст., а згодом радянський тоталітарний режим (особливо після злочинної депортації кримських татар у 1944 р.) провели тотальну смислову та номенклатурну зачистку регіону. Тисячі автентичних ойконімів, гідронімів та оронімів тюркського походження в межах сучасних Запорізької та Херсонської областей були штучно замінені на уніфіковані радянські назви (на кшталт Партизани, Якимівка, Фрунзе)¹⁸. Ця тотальна ретопонімізація була спрямована на фізичне й ментальне вимивання пам'яті про корінні народи, конструюючи монолітний фасад «споконвічно російського» або «інтернаціонального радянського» Півдня.

У контексті постколоніальної теорії, зокрема концепції Г.Співак про «повернення права голосу пригніченому», сучасне відновлення тюркської топоніміки

¹⁷ Саїд Е. Орієнталізм. (Пер. з англ. В. Шовкун) Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.

¹⁸ Бекірова Г. Пів століття опору: кримські татари від вигнання до повернення (1941–1991 роки). Нарис політичної історії. Київ: КРИТИКА, 2017. 488 с.

на Приазов'ї постає як акт радикального звільнення придушеної історичної суб'єктності. Протягом століть колоніальний дискурс позбавляв кримських татар і ногайців права самостійно іменувати простір свого автохтонного проживання. Повернення питомих історичних назв (наприклад, деколонізація топонімії навколо Сиваша, Генічеського та Мелітопольського макрорегіонів) руйнує імперську монополію на історичну нарацію. Цей процес демонструє, що деколонізація України – це не просто українізація в суто лінгвістичному сенсі, а відновлення складної, поліфонічної та багатокультурної архітектури пам'яті, де голос корінних народів звучить нарівні з козацьким складником.

За методологією П.Нора, регенеровані тюркські назви Приазов'я слід розглядати як деархівовані «місця пам'яті», які повертають регіону його справжню географічну та ментальну екологію¹⁹. Імперські й радянські назви-замінники функціонували як ідеологічні камуфляжі, що блокували доступ наступних поколінь до знань про трагічну долю депортованих та витіснених народів. Коли географічному об'єкту повертається його питома кримськотатарське чи ногайське ім'я, у публічний простір повертається сама історія взаємодії, торгівлі, культурного взаємообміну та спільного проживання українського козацтва й тюркського населення. Назва стає ментальним тригером, який спонукає громаду досліджувати глибоке коріння свого краю, виходячи за межі нав'язаних імперією хронологічних рамок.

Водночас відновлення тюркського топонімічного пласту на Півдні України стикається із серйозними політико-правовими та соціокультурними викликами, зумовленими тимчасовою окупацією частини Приазов'я Російською Федерацією. Сучасна Росія на захоплених територіях Запорізької та Херсонської областей використовує реколонізаційні практики, здійснюючи зворотне перейменування та повертаючи радянські й імперські назви-маркери. У цих умовах ухвалення Україною рішень про відновлення історичних кримськотатарських назв на рівні законодавства та міжнародних картографічних стандартів є потужним інструментом культурної дипломатії. Це чітко маркує Приазов'я як деколонізовану територію суверенної України, інтегровану в міжнародне правове та гуманітарне поле, де права корінних народів є захищеними²⁰.

У підсумку, деколонізація тюркського топонімічного шару Приазов'я докорінно переформатує геополітичний і цивілізаційний статус Півдня України. Повернення історичних назв корінних народів остаточно деконструє російський імперський міф про «новоросію» та «землі Катерини», доводячи, що цей простір завжди мав унікальну поліетнічну суб'єктність. Наукова рецепція ретопонімізації тюркського Приазов'я дозволяє вибудувати нову солідарну модель української політичної нації, де повага до автохтонної топонімії є базовим елементом демократичної культури. Таким чином, ретопонімізація стає ключовим елементом не лише відновлення історичної справедливості, а й довгострокової стратегії безпеки та реінтеграції південних регіонів у європейський цивілізаційний простір.

¹⁹ Нора П'єр. Теперішнє, нація, пам'ять (пер. із фр. Андрія Рєпи). Київ: Кліо, 2014. 265 с.

²⁰ Якубова Л., Головкин В., Примаченко Я. Русский мир на Донбасі та в Криму. Київ, 2018. 227 с.

Висновки. Отже, у результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що повернення історичних назв (ретопонімізація) на теренах Південної України є не просто лінгвістичною чи адміністративною процедурою, а фундаментальним праксисом деколонізації соціокультурного простору. Системний аналіз топонімічного ландшафту Запорізької та Херсонської областей довів, що тривала імперська та радянська номенклатурна експансія мала штучний, насильницький характер. Через тотальне заміщення автентичних назв метрополія конструювала «уявну географію» регіону, маркуючи його як цивілізаційний вакуум («дике поле»), освоєння якого будімо розпочалося лише з приходом Російської імперії. Сучасна ретопонімізація успішно деконструє цей колоніальний міф, повертаючи регіону його справжню історичну хронологію.

Опираючись на постколоніальну оптику Едварда Саїда, у статті розкрито механізми символічного привласнення простору Півдня та доведено, що повернення питомих імен урбаністичним центрам (зокрема, на прикладі міста Оріхів та інших міст регіону) руйнує лінійний імперський наратив. Науковий аудит міських просторів виявляє під колоніальними та радянськими топонімічними нашаруваннями потужний ранньомодерний пласт українського козацького освоєння, представлений зимівниками й паланками Вольностей Війська Запорозького Низового. Повернення до цих витоків ліквідує спадкоємність російського мілітарно-адміністративного коду та повертає локальним міським громадам їхню втрачену історичну суб'єктність.

Крізь призму концепції «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*) П'єра Нора доведено, що на мікрорівні сільських громад (зокрема, в басейні річки Інгулець) історична топоніміка виконує функцію мнемонічного кристала. Штучні імперські квазірелігійні та поміщицькі назви сіл, які функціонували як колоніальні симулякри, тривалий час блокували доступ мешканців до справжнього минулого краю. Реанімація автентичних назв запускає процес деархівації витісненої пам'яті спільноти й відновлює екологію простору. Селяни перестають сприймати себе кріпаками-переселенцями в межах чужого міфу, а інтегруються в тяглий наратив локальної історії як первинні й вільні творці аграрної культури Причорномор'я.

Окрему увагу в дослідженні приділено найменш осмисленому – тюркському пласту топонімії Приазов'я. У контексті тези Гаятрі Співак про «повернення голосу пригніченому» обґрунтовано, що відновлення кримськотатарських та ногайських ойконімів є обов'язковою умовою повної деколонізації Півдня. Тотальна зачистка тюркських назв царським та радянським режимами (особливо після депортації 1944 року) намагалася створити ілюзію монолітного «російського Півдня». Повернення цих імен руйнує імперську монополію, унаочнює складну поліфонічну й багатокультурну архітектуру регіону та фіксує солідарність української політичної нації з корінними народами, які зазнали найбільших етноцидних утисків від метрополії.

Зрештою, дослідження виявляє, що ретопонімізація Півдня в умовах сучасної війни з РФ виходить у площину національної безпеки й когнітивного самозахисту. Спроби новітньої реколонізації та повернення радянських маркерів на тимчасово

окупованих територіях доводять, що топоніміка залишається активним полем бою. Закріплення історичних назв на рівні українського законодавства та міжнародних картографічних стандартів є інструментом делімітації символічних кордонів суверенної держави. Науково обґрунтоване повернення автентичних назв забезпечує ментальний опір громад, долає пострадянську ностальгію та остаточно повертає Південну Україну з геополітичної орбіти «новоросії» до єдиного суверенного українського та європейського цивілізаційного простору.

REFERENCES

- Bekirova G. (2017). Half a century of resistance: Crimean Tatars from exile to return (1941–1991). Essay on political history. Kyiv: CRITIQUE, 488 p. [in English].
- Brehunenko V. (2017). War for consciousness. Russian myths about Ukraine and its past. Kyiv, 280 p. [in English].
- Chubarov E. (2011). Kurultai of the Crimean Tatar people: origins and convening of the national congress. *Mejlis of the Crimean Tatar people*. Retrieved from: <http://qtm.org.ua/загальна-інформація-про-курultaї> [in Ukrainian].
- How and why streets are renamed in Zaporizhzhia. *Zaporizhzhia news – Zaporozhye Sich site*. Retrieved from : <https://sich.zp.ua/yak-ta-chomu-pereymenovyut-vulici-u-zap> [in Ukrainian].
- Hrytsenko O. (2019). Decommunization in Ukraine as a state policy and as a socio-cultural phenomenon. Kyiv: Institute of Political and Ethnonational Studies named after. IF. Kurasa of the National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Cultural Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 320 p. [in Ukrainian].
- Kasyanov G. (2018). Past continuous: historical politics of the 1980s – 2000s. Ukraine and neighbors. Kyiv: Laurus, Anthropos-Logos-Film, 420 p. [in Ukrainian].
- Pierre N. (2014). Present, nation, memory (translated from Fr. Andrii Repa). Kyiv: Clio, 265 p. [in English].
- Said E. (2001). Orientalism. (Trans. from English. V. Shovkun). Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House «Osnovy», 511 p. [in English].
- Singer G. (2001). Can a subordinate speak? *Anthology of world literary and critical thought of the 20th century*. Lviv, 714–718. [in English].
- Streets and alleys of the city are named after them. *Orihiv/Orihiv Public Library*. Retrieved from: <https://orehovbiblio.blogspot.com/2016/12/Novi-vulitci-mista-Orihova.html> [in Ukrainian].
- Takhtaulova M. (2015). Toponymy of the post-Soviet city: on the way to decommunization. Science and Education a New Dimension. *Humanities and Social Sciences*. Budapest, III (11). Issue 67. P. 36–39. [in Ukrainian].
- Turchenko F. (2015). Project «Novorossiya» and the latest Russian–Ukrainian war. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv, 165 p. [in Ukrainian].
- Yakubova L., Golovko V. (2018). Prymachenko Ya. Russian peace in Donbas and Crimea. Kyiv, 227 p. [in Ukrainian].

Отримано 21.06.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 02.08.2026

Прийнято до друку 15.08.2026

Submitted 21.06.2026

Received in revised form 02.08.2026

Accepted for publication 15.08.2026